

Bislag

– utemöbler på senmedeltida gågator

Brita Kihlberg

Stadsgator och torg var i äldre tider uterum, där man levde och umgicks utan intrång av rullande fordon. Det var trångt om utrymmet, ville man fram fick man hålla sig på en smal mittremsa, ibland belagd med en rad flata stenar – borgmästarsträng. Längs husfasaderna var gatan belamrad med bodar och skjul av olika slag, bodluckor, utslagstrummor och utskjutande källarnedgångar, vattentunnor för eldsläckning och annan nödvändig rekvisita. Det var heller inte ovanligt att välbärgade borgarhus framför ingångsdörren hade ett mer eller mindre skrymmande s k bislag, en arkitekturdetalj som vi idag inte är särskilt väl förtrogna med.

Ordet bislag är en direkt överföring av det tyska "Beischlag", som betyder tillbyggnad. Svenska akademins ordbok ger några olika tolkningsförslag: a) tillbyggnad till ett hus, b) i allmänhet med tak, sittbänkar och trappa försedd utbyggnad framför ingången till ett bostadshus, c) förstukvist, d) tak över förstukvist, e) stenbänk på förstukvist eller framför ett hus, f) trappa som leder upp till ingången till ett hus eller en förstukvist. De olika alternativen associerar till olika möjligheter vad gäller ursprungsformer och material. När vi idag använder ordet i byggnadshistoriskt sammanhang har det emellertid begränsats till att avse ett arrangemang utanför entrén till ett hus – vanligen bostadshus – bestående av två stenposter – bislagsstenar – som bildar yttre stöd för sittbänkar eventuellt också en mellanliggande trappa. Bislagsstenarna är då stenskivor av

minst 1/2 meters bredd som vänder en mer eller mindre konstrikt utformad skådesida ut mot gatan. Det är dessa bislagsstenar som idag väcker vårt intresse, vare sig vi som på några få ställen utomlands möter dem på ursprunglig plats eller återfinner dem hela eller i delar i förskingringen.

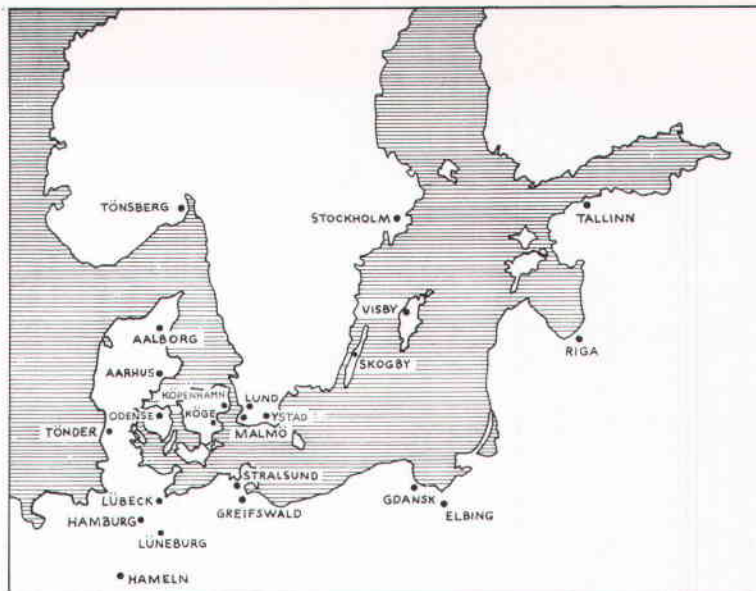
Bislag var vanliga under 14-, 15- och 1600-talen i många av de städer runt Östersjön, vilka ingick i eller hade anknytning till Hansaförbundet, det medeltida handelskompani vars säte var Lübeck. Det är också där ett "bischlag" omnämns för första gången år 1333. På äldre – ideala eller verkliga – framställningar av stadsmiljöer kan man se bislag bland varierande typer av förstugor och trappanordningar och bl a i Visby finns en teckning, som visar ett ännu på 1800-talet bevarat bislag där.

Stockholm utvecklades under 1400-talet till en betydande handelsstad, ansluten till Hansaförbundet. Ett stort antal tyska köpmän sökte sig hit och byggde hus, framförallt längs de nyanlagda långgatorna.

Att bislag förekom i Stockholm från och med denna tid vittnar vissa uppgifter i bevarade handlingar om, liksom de 4 stenfragment som hittats i Gamla stan i olika sammanhang. I stadens tänkebok (rådhusprotokoll) för år 1489 finns t ex följande notiser, som antyder att det gamla rådhuset vid Stortorget hade en förstuga eller utspringande trappa: "... Erich Joansson och flere men fore radstuen pa byslaggit ..." och "Stode hans Falkensten her yten fore byslagen nidre for porten ..."

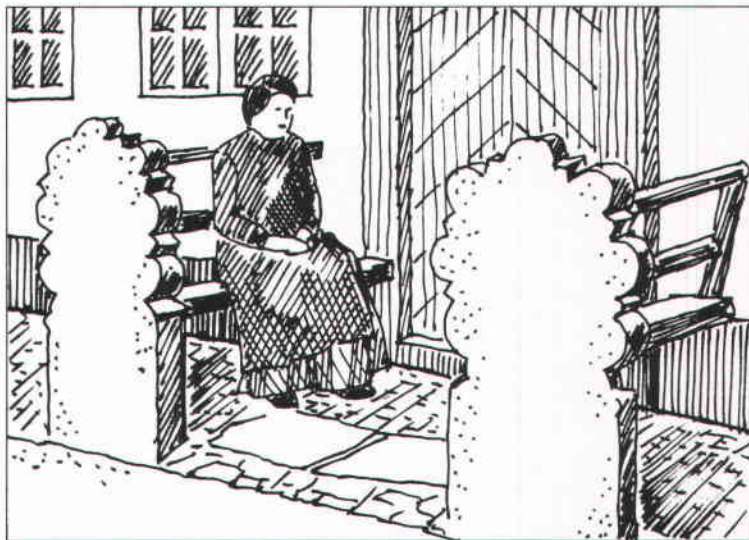
År 1583 utfärdades ett påbud att "alle byslagen på Östre och Westre långgater(ne) skole tages thäden, thy H.K.M. will inge byslag haffue ther;" (tänkeboken 1583 6/2). Kungen, Johan III, som vårdade sig om Stockholms skönhet, tog alltså itu med gatusanering. Några månader senare upprepades befallningen "... och sades ännw menigheten till, att byslagen på Östre och Westre långgater skole tages sin koos, sammeledis skuren; item (liksom) the stener, som stå för myckit långt vthenför gathebodzfänstren skole föres bättr(e) in" (tänkeboken 1583 17/6). Då Erik Larsson von der Linde år 1627 erhöi fastebrev (dåtida byggnadslov) för att återuppföra det nedbrända huset Västerlånggatan 68 innehöll det ett förbehåll, nämligen "... dock så att han intet nytt bislag skall nu sedan vid gatan härefter vidare utföra eller uppbygga". Det fanns också andra än utrymmesskäl att ta bort bislagen såsom i Helvetesgränden "emedan där samlades stor orenlighet" (tänkeboken 1630 28/3).

Stenfyndet i Gamla stan består dels av 3 runda överdelar – eller huvuden – till bislagsstenar, dels en så gott som hel sten. De två först funna stenhuvudena kommer från kv Cepheus som gränsar till Stortorget. Inne på gården till fastigheten Cepheus 25, Kindstugatan 4, tog man på 1910-talet tillvara en sten, som då användes av hyresgästerna som underlag för vedhuggning efter att länge tjänat som steg i en trappa. Stenskivan, som är ca 1/2 m i diameter, har två – ursprungligen fyra – utstående öron eller knoppar bevarade. Den är relativt grovt huggen och framsidan är försedd med ett primitivt tecknat gycklare- eller narransikte. Den andra överdelen från kvarteret hittades 1939 i samband med sanering av fastigheten Cepheus 18, Köpmangatan 11, där den låg i gårdsbeläggningen med skådesidan neråt. Den är av samma typ som den förra men huggen med större precision och försedd med bomärke i en sköldformad mittrelief. Materialet är sandsten, måttet ca 70 cm i diameter. Sköld-med-bomärke-motiv i mitt-

Karta visande utbredningen av bislag med gavelstolpar av sten. (Efter G. Svahnström i Gotländskt arkiv 1972.)

Bislag utanför hus i Köge. (Efter äldre foto ur Dagligt Liv i Norden i det 16. Årh. av Troels-Lund.)

Fragment av bislagssten från Kindstugatan 4.

rundeln har också det bislagshuvud som grävdes fram vid gatuarbete i Brunnsgränd strax nedanför Österlånggatan år 1976. Här är sandstensskivan omgiven av en krans av sju runda knoppar. Hela bredden är ca 1/2 m.

Den i stort sett helt bevarade bislagsstenen är nästan 2 m lång. Den påträffades 1971 vid renovering av bottenvåningen i huset Järntorgsgatan 4 och har efter kvartersnamnet kallats Medusastenen. Den långa kalkstensskivans profilhuggna kant blev efter putsavknackning på en innervägg synlig strax ovan golvnivån, där den murats in i början av 1600-talet som tröskel i en senare igensatt dörröppning.

Bislagshuvud funnet i gårdsbeläggningen, Köpmangatan 11.

För att anpassa hela stenen till murtjockleken – 60 cm – hade två av de sju trepass som omger den åttkantiga skivan huggits bort. Några spår av annan dekor har stenen inte. Det är tveksamt om Medusastenen alls haft en användning som bislagsstolpe, den företeer t ex ingen missfärgning av markfukt.

Stenarna tillhör alla den stora gruppen s k ringbislagsstenar, som hade sitt ursprung och sin största utbredning i norra Tyskland och Balticum under 14- och 1500-talen. Utmärkande för dessa är den statiska utformningen dvs en rektangulär sockel eller fot, som kröns av ett runt eller åttkantigt huvud med två–fyra öron eller ett mer komplicerat ramverk av

knoppar eller trepass. Stenslivans dekor kan som vi sett bestå av ett helt profant bomärke men kan också, liksom ibland även foten, prydas av symboler och figurer ofta med religiös innebörd. De stockholmska stenarna är inte daterade. I enlighet med formspråkets successiva utveckling och efter jämförelse med andra bislagsstenar med känd tillkomsttid kan man våga påstå, att stenen med narransiktet är äldst och tillhör tiden före eller omkring 1450, de två bomärkesstenarna senare delen av 1400-talet. Medusastenen är av en typ som var modern från 1500-talets början. Så småningom överges symmetrin; under 1600-talet fick även bislagsstenarna del av barockens friare, mera fantasifulla formspråk, men var då, som vi sett, inte längre aktuella i Stockholm.

Stenen med narransiktet är i privat ägo, de tre andra förvaras i stadsmuseet.

Utöver de fyra bislagsstenarna från Gamla stan har 13 stycken hittills påträffats i Sverige. Vid restaureringen av Gotlands Fornsal i Visby på 1960-talet hittades 3 stenar, som sannolikt hamnat på sina respektive platser då huset byggdes på 1770-talet, en i en vägg, en i golvfyllning och en som solbänk i ett fönster; ytterligare ett exempel på praktisk återanvändning av en kasserad bislagssten. Alla tre har runt huvud, med ursprungligen två öron, prydda med ristade bomärken, vilka kunnat tidsbestämmas till senare delen av 1400-talet. Efter viss komplettering har 2 av stenarna ställts upp på Fornsalens gård. Till gruppen ringbislagsstenar ansluter sig en stolpe från Malmö (dat 1525) och två från Lund (varav den ena dat 1632). Hos de övriga däremot, en från Malmö (dat 1686), två från Skogsby på Öland (dat 1768) och fyra från Ystad (varav en dat 1617) har de senare barocka formerna tagit överhanden.

Någon mera omfattande forskning har mig veterligt inte företagits angående bislaget som byggnads- och arkitekturelement, dess uppkomst och praktis-

Medusastenen på stadsmuseet.

Stenfyndet från Brunnsgränd.

ka funktion eller bislagsstenarna betraktade som konstföremål. Några snabba utblickar utanför våra gränser skall göras för att visa, att materialet är rikt och intressant. De kan kanske också ge uppslag till en del antaganden och sammanfattande funderingar.

Tallinn kan uppvisa inte mindre än ett 30-tal bevarade bislagsstenar. Några är uppställda på Olai kyrkogården, men de flesta finns på stadens museum, dit de fördes efter andra världskriget, sedan man upptäckt att flera ålderdomliga gravstenar på

en av stadens begravningsplatser ursprungligen varit bislagsstenar. Bislag förbjöds i Tallinn så sent som på 1830-talet. Då togs många av dem tillvara av arbetare och fattigt folk, som på det viset kom över en vacker sten för någon anhörigs grav sedan vederbörandes namn och data huggits in. Ett stort antal av stenarna i Tallinn, där bislag nämns i källor från slutet av 1400-talet, är av samma typ som Medusa-stenen. Man vet att stenhuggarhyttorna i staden, som har god tillgång på lämplig kalksten, under 1500-talet tillverkade och exporterade schablonste-

De två bislagsstolpar som efter restaurering ställts upp på Fornsalens gård i Visby.

nar utan detaljdecor för bislag och gravvårdar. Låt oss anta att Medusastenen är ett sådant halvfabrikat från Tallinn.

De kanske ståtligaste bislagsstenarna av samma typ står på ursprunglig plats i Lübeck framför Schiffgesellschaft's renässansbyggnad från 1535. De saknar, liksom Medusastenen, huggen relief men har istället dekorativt målade huvuden och texterna "Att behaga alla" – "är omöjligt". Kanske var målning ett enklare sätt att pryda den släthuggna importstenen eller ett kriterium på att dessa utomhusstenar i allmänhet har haft en nu försvunnen polykromi, precis som många av våra övriga utvändiga skulpturer och reliefer från medeltid och renässans.

Gdansk, som var en av de livligaste handelsstäderna vid den södra Östersjökusten, har några exempel på typiska ringbislagsstenar. Men här fick bislagen snart en vidlyftigare utformning, inspirerad av den italienska renässansen. De byggdes samman från hus till hus så att de längs gatufasaderna ovanför varubodar och källarhalsar kom att bilda rymliga balustradförsedda terrasser.

Av våra nordiska grannländer är det egentligen bara Danmark som har ett antal bevarade bislag och bislagsstenar. Där kan man bl a framför Smedegården i Køge och rådhuset i Tönder stöta på parvis stående ringbislagsstenar. Av särskilt intresse är emellertid en väldig sten – 3,25 meter hög – i Köpenhamns nationalmuseum. Den är huggen år 1530 av Adam van Düren, Lunds domkyrkas byggmästare, och har som dekor en porträttre relief i helfigur av den tronande kung Hans. Den har jämte en något yngre pendang stått på slottet. De är de enda exemplen på kungliga bislagsstenar och förklaras i sitt hemland som ett bevis på de två kungarnas – Hans och Kristian II – stora sympati för borgerskapet.

I Norge på museet i Tönsberg bevaras två stentavlor, vars huggna skådesidor upptas av en evangelist i helfigur. De har ansetts vara gravstenar tills man på 1950-talet på baksidorna upptäckte nästan utsudda-

de inskrifter som tyder på att det rör sig om ett par bislagsstenar. Varje sten har försetts med årtalet 1614 samt initialer, som kunnat hänföras till den dåvarande borgmästaren – Karl Olufsen – i Tönsberg och dennes hustru. En text på skotska fördelar sig på de båda stolparna och lyder i svensk översättning ungefär: "Var välkomna kära vänner till denna min enkla boning. Så som Guds gåvor är, så skall ni bliva bjudna." – "Var vänlig och kom in och förnäma inte en ärlig man" och därunder "Gjord i Skottland av Johanes". Nu vet man att Karl Olufsen ägde flera handelskepp och säkerligen handlade med skottarna som många dåtida köpmän i Tönsberg. Bislag fanns varken i Norge eller Skottland, men vid stenhuggarverkstäderna i Norra Skottland lär tyskar ha arbetat vid tiden för stenarnas tillkomst. Dessa hantverkare kan alltså ha vidarebefordrat en konstprodukt från sin egen kulturkrets.

Bislag förekom som nämnts framförallt i hansastäderna. Det är rätt naturligt att en företeelse av det här slaget spreds via handelsvägarna. Troligt är väl också att det var just köpmanshusen som hade bislag, eftersom köpmännen utgjorde städernas burgna överklass, som kunde kosta på sig en extra byggnadsdetalj framför sitt hus.

Motiven på bislagsstenarnas skådesidor kan kanske berätta om de, utöver att vara dekorativa sittbänksstöd, haft en funktion som främjat dåtida reklam och marknadsföring. Många stenar i text Tallinn har avbildningar av köpmännens skyddshelgon och av St Göran – i båda fallen för att allt skall löpa väl i hamn. Och nog kan man väl tänka sig att Tönsbergsstenarnas välkomnande deviser skulle kunna ge den handlande borgmästaren en goodwill som även kom affärerna tillgodo. Ett bomärke blev kanske ett slags firmamärke och inte bara en namnskylt, med vilken den självmedvetna renässansmänniskan framhävde sitt hus vid gatan och sin egen ställning i samhället.

Den äldsta stockholmsstenens narransikte där-

Den högra av bislagsstenarna framför Schiffergesellschafts byggnad i Lübeck, med målad bild av fiskarfänge.

Två ståtliga bislagsstolpar i Gdansk, t h.

Ringbislagssten med kompletterad fot i Tallinn.

emot var säkert avsedd att hålla spöken och trolltyg borta precis som en målad dörrväktare på dörrporten. Samma tjänst gjorde också religiösa symbolgestalter samtidigt som de vittnade om husägarens godaandel och upprätthöll ett gott förhållande till de himmelska makterna.

Här är det dags att konstatera att motivval liksom utformning och stil hos bislagsstenarna har stora likheter med vackert snidade gavlar sådana som man kan se i kyrkornas korbänkar och senare bänkkvarter från motsvarande tidsepoker. Låt oss därför

ansluta oss till antagandet att bislaget har sin upprinnelse i att man satte ut en eller ett par gavelbänkar utanför sin ingångsdörr. De måste haft en viktig funktion att fylla, eftersom de ända här uppe på den stockholmska breddgraden blev till permanenta ofta påkostade stenbänkar. Var de avsedda för en vändande kund eller rätt och slätt en viloplats för husets folk, där de kunde ta del av gatans liv och rörelse? Ett är emellertid säkert, nämligen att ett bislag med vackra gavelstenar var ett tecken på husägarens höga sociala status.

Rekonstruktionsskiss av Medusastenen.

